

Anmeldelser.

Henry Bruun: Poul Laxmand og Birger Gunnensen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500. København 1959. 155 sider.

Dette arbejde af overarkivar Henry Bruun er ikke oprindelig udarbejdet med forsvar for doktorgraden for øje¹, men det er særdeles velegnet til dette formaal: en velskreven afhandling med et rigt diskussionsstof, klart afgrænset og vel tilrettelagt. Det er mindre end historiske disputater i almindelighed, vistnok den mindste siden Ellen Jørgensens »Helgendyrkelsen i Danmark» nøjagtig 50 aar tidligere. Det ringe omfang er kun en fordel. Det er gavnligt at faa demonstreret, at disputater ikke behøver at være digre værker, naar blot de indeholder de rette kvaliteter: idé, metode og form.

I.

Ideen, tesen i afhandlingen, er i sjælden grad forf.s egen. Forf. synes at være blevet inspireret af ærkebiskop Birger Gunnensens ejendommelige og magtfulde klageskrift til kong Hans af 13. oktober 1501. Under arbejdet med at trænge ind i dette prægtige menneskelige dokument for at forstaa det som udtryk for ærkebispens personlighed og som vidnesbyrd om den politiske situation er perspektivet blevet udvidet, og resultatet er blevet, at forf. har føjet et helt nyt dramatisk kapitel ind i vor politiske historie. Forf. paastaar ikke at have løst gaaden omkring Poul Laxmands drab og domfældelse, men hvad der i den hidtidige forskning har staaet isoleret og uformidlet, er det lykkedes ham at sætte ind som afslutning paa en storpolitisk magtkamp mellem konge, ærkebiskop og rigshofmester.

¹ Anmeldelsen gengiver med de nødvendige formelle ændringer den 2. officielle opposition fra afhandlingens forsvar for den filosofiske doktorgrad 6. okt. 1959.

Afhandlingen udmærker sig ved en overmaade fast komposition. Den er saa at sige bygget op som et klassisk drama i 5 akter med prolog og epilog. Først præsenteres dramaets to hovedpersoner ved siden af kongen: »*Erkebispens*» og »*Rigshofmesteren*», hver med sine personlige forudsætninger; derefter oprulles konflikten mellem de tre hovedskikkelser i aarene 1497—1500. Saa følger den politiske kulmination med »*Kriseaaret 1501*«, der aaret efter finder sin udløsning i »*Poul Laxmands død og domfældelse*» og sin afslutning i »*Laxmandssagens efterspil*«. Hertil er føjet en resumerende og vurderende »*Konklusion*«, der tillige er rig paa nye perspektiver til eftertanke. Fremstillingen er klar og logisk, sproget velplejet, undertiden lidt tørt; man mærker paa velgørende maade den erfarne skribent og skolede historiker bag ordene. Hans formuleringer er relevante for sammenhængen, og hans vurderinger nøje gennemtænkte, før de fæstnedes til papiret. Forf. har ikke været ivrig efter at meddele læseren alle sine overvejelser, men alene det gyldige resultat. Der er intetsteds et ord for meget, mens hist og her dokumentation og ræsonnement synes lovlig knapt antydnet. Afhandlingens hjælpemidler er mønstergyldige: en fortegnelse over de vigtigste aktstykker er skudt frem foran selve kilde- og litteraturfortegnelsen, registeret er praktisk leddelt, og endelig er der meddelt en tidstavle over hovedbegivenhederne.

I metodisk henseende er afhandlingen en kildekritisk analyse, selv om fremstillingen ikke er formet efter den logiske fremadskriden i den kildekritiske analyse, men omkring det historiske forløb. Denne fremgangsmaade skal ikke bebrejdes forf., selv om det derved er blevet vanskeligere at efterprøve analysen; bl. a. savner man en samlet behandling af det fundamentale klageskrift, der nu findes analyseret brudstykkevis en række steder (s. 43, 54, 69, 71 og 81). Vigtigere er det at gøre sig forf.s metode klar. Den afviger nemlig fra den traditionelle positivistiske kildekritik, der gennem analysen vil naa frem til at *acceptere* eller *forkaste* den enkelte kildes udsagn for derefter at indpasse det accepterede i et logisk sammenhængende forløb. Man kan sige, at forf. nødvendigvis maatte afstaa fra denne metode, fordi der aldrig, hverken i samtiden eller eftertiden, har været fremsat opfattelser af forløbet som grundlag for en verifikationsanalyse. Men denne forklaring strækker ikke til; i virkeligheden forholder det sig saaledes, at forf. anvender en principielt forskellig kildebehandling.

Hans afvigelser kan sammenfattes i to hovedpunkter. For det første forkaster han aldrig nogen kilde med relevans til forløbet, og modsat godtager han lige saa lidt nogen kildes umiddelbare

udsagn. Hans bestræbelser gaar i stedet ud paa at bestemme, hvilken virkelighed de relevante kilder repræsenterer. For det andet foregøgl han aldrig læseren, at han kan bestemme forløbet i alle dets led og hele sammensatte sammenhæng. Han nøjes med at fastholde visse fikspunkter i forløbet og sætte dem ind i visse hovedlinier, mens han iøvrigt indskrænker sig til at antyde løsninger og pege paa muligheder, som det overlades til læserens fantasi og logiske sans at arbejde videre med. — Forskellen kan maaske bedst illustreres ved en sammenligning med arkæologisk metode. Den ældre, positivistiske metode svarer til den arkæologiske rekonstruktion, fx. Trelleborghuset, genskabt efter indgaaende studier og kritisk afvejning af analogier og muligheder, men saaledes at der i helheden indgaar enkeltheder ud fra et usikkert valg eller ret frit skøn. Forf.s metode, den nyere kritiske skoles metode, svarer derimod til de lerkarskaar, som arkæologen har fæstnet til et spinkelt stativ; man ser kun de konkrete brudstykker, men man overbevises om, at de udgør dele af en ægte helhed — det smukke kar med ornamenten og figurer, der engang har eksisteret.

Den historiske helhedsrekonstruktion vil ofte — med visse reservationer — ikke opfattes som stærkere i sin helhed end i dens svageste led. Det er aarsagen til de hidsige debatter om, hvilken løsning af flere muligheder der er den mest logiske, og som følgelig kræves accepteret — uden hensyn til, at man absolut ikke har nogen sikkerhed for, at forløbet har været logisk.

Nærværende afhandling rummer ikke nogen elegant enhedsløsning, og forf. gør aldeles ikke krav paa at have løst alle problemer. Specielt vil jeg gerne komplimentere ham for, at han har afstaaet fra at forsøge paa at løse detektivproblemet omkring drabet paa P.L. Forf. nøjes i stedet med at postulere en samhörighed, saaledes at de enkelte begivenheder repræsenterer dele af een stor sammenhæng. En skeptiker kunde fristes til at postulere modsat og hævde, at alle disse fragmenter af begivenheder og politik overhovedet ikke har haft nogen organisk forbindelse med hinanden, men er brudstykker af uafhængige forløb. Eller billedlig talt: at forf. har udtaget en gruppe lerkarskaar af en stor dyng og passet dem ind som dele af eet stort lerkar, skønt de i virkeligheden stammer fra flere kar.

Med den metode, som her er anvendt, er det mindre væsentligt, om forf. i sin fragmentariske mosaik af det store politiske helhedsbillede skulde have slumpet sig til at medtage et og andet træk, som i virkeligheden ikke hører hjemme i det eller som muligvis skal placeres noget anderledes, naar blot det ikke rammer de bærende elementer i konstruktionen. Det bliver derfor spørgs-

maalet om samhörighed indenfor de fundamentale momenter, der er kriteriet for afhandlingens værdi, og det er dem, der skal efterprøves i det følgende.

II.

Efter mit skøn er de afgørende teser følgende tre:

1. at Birger Gunnarsens skaanske stridigheder udviklede sig til en stor rigsomspændende konflikt;
2. at der er en snæver politisk sammenhæng mellem kong Hans's brud med Poul Laxmand og hans udsoning og samarbejde med ærkebispem; og
3. at modsætninger indenfor unionspolitikken var aarsagen til bruddet mellem kongen og rigshofmesteren.

1. Fremstillingen af B.G.s første aar som ærkebiskop er utvivlsomt et af afhandlingens vigtigste afsnit, det, der bringer mest nyt. Klar og overbevisende er redegørelsen for ærkesædets godsforhold og dets omlægning af forleningspolitikken ved ærkebispeskiftet. Herfra føres man naturligt over til behandlingen af B.G.s konflikt med forgængeren Jens Brostrups frænder, specielt Niels Hacks selvtægt og brevforfalskning, og videre til dens følger for forholdet til den skaanske adel i almindelighed. Konsekvent kommer forf. til den moderate konklusion (s. 53), at selv om B.G. »ingenlunde stod isoleret«, havde han dog inden 1499 størsteparten af landsdelens rigsraadsadel imod sig. Trods en vis usikkerhed med hensyn til forstaaelse af godstrætternes formalia¹ er dokumentationen evident saa langt, men resultatet til gengæld uden større rigshistorisk betydning, hvis det ikke danner baggrund for en magtkamp paa liv og død med rigshofmesteren og udgør en opmarch til en kirkekamp i den store stil med kongen. Og nægtes kan det ikke, at dokumentationen af denne sammenhæng er svagere.

Først forholdet til rigshofmesteren (s. 53 ff.). Forf. regner med en »latent uvilje« hos P.L. mod ærkebispem, men indrømmer, at »en skarp konflikt lader sig først konstatere fra nytaar 1501«, mens man for den forudgaaende tid »i for høj grad er henvist til« udsagnet i ærkebispens senere klageskrift, hvor det paastaas, at P.L. »stedse« gjorde sig til talsmand for Jens Brostrups arvinger og derved hindrede ærkebispem i hans ret. Denne utvetydige anklage kan ganske vist ikke bekræftes, men dog sandsynliggøres paa forskellig maade, saaledes at det staar klart, at ærkebispens tidlige gunstbevisninger mod rigshofmesteren forfejlede deres hensigt

¹ Bl. a. synes forf. ikke fuldtud at have forstaaet den aktuelle besiddelses betydning for procedure om ejendomsret (se især s. 49 f. og 121 ff.).

(s. 46). Endnu et lille indicium kan føjes til forf.s sandsynlighedsbevis, idet det kan godtgøres, at P.L. meget tidligt har haft personlig kontakt med Brostrup-slægten. I aaret 1493 indgik nemlig den da levende ærkebiskop Jens Brostrup i fællesskab med P.L. et forlig med Stettins foged paa Falsterbo og nogle stettinske købmænd om erstatning for et opbragt skib med ladning, og aaret efter udstedte de en fælles kvittering for den modtagne erstatning¹.

Modsætningen mellem ærkebispens og kongen er det sidste og afgørende led i tesen. Tidspunktet for dennes opstaaen og dens eventuelle forbindelse med den skaanske konflikt er endnu svagere bevidnet, men hovedspørgsmaalet her maa da ogsaa være stridens omfang og karakter, spørgsmaalet om situationen virkelig blev saa spændt, at ærkebispens »overvejede . . . at aabne en kirkekamp i sine forgængere Jacob Erlandsens og Jens Grands store stil« (s. 61). Alt hvad der ligger forud for herredagen i København i november 1500 betyder faktisk intet, og tilmed er oplysningerne fra selve herredagen for svage til, at man kan drage sikre slutninger. Men selv om konflikten ikke udtales direkte, kan man dog med forf. udlede den af ærkebispens ejendommelige reaktioner paa denne tid i forbindelse med udtalelserne i hans senere klageskrift. Under sit ophold i København i anledning af herredagen ser man, at ærkebispens lod rigskansleren udstede vidisser af en lang række af ærkesædets kongelige privilegier og adkomstbreve (s. 56 f.). Disse viser en særlig interesse for ærkesædets bornholmske rettigheder, der berøres af ikke mindre end 7 af de 12 vidisser. Dette skridt maa givetvis med forf. ses i sammenhæng med historieskriverne Hans Svanings og Mogens Madsens noget uklart placerede meddelelser om, at kongen ved en »actio publica«, tilskyndet af onde raadgivere, var besluttet paa at tilegne sig Bornholm fra ærkesædet. Yderligere forekommer det mig, at der er grund til at understrege stærkere end forf. har gjort, at sammensætningen af vidisserne taler stærkt for, at ærkebispens rustede sig til at forsvare ikke blot Bornholm, men hele sit sæde og sin egen person paa bred front overfor kongen.

Det er dog et andet moment, der især tjener til at løfte denne modsætning op i det høje plan. I et brev af 13. febr. 1501 bemyndigede paven B.G. til at sammenkalde et dansk provinskoncilium i anledning af verdsliges frække overgreb og til at forkynde pavebullen »In Coena Domini« med dens trusel om bandlysning som

¹ Hansisches Urkundenbuch XI nr. 701 og 772. — Andre breve heri bevidner P.L.s omfattende handelsvirksomhed med egne handelsknægte, der bl. a. sejlede paa Danzig og Reval (ibid. nr. 113 og 395).

straf for forbrydelser mod kirkeretten, bl. a. specielt for overgreb mod en kirkeleders person og rettigheder. Det kan være vanskeligt at give en præcis bestemmelse af indholdet af og hensigten med dette pavebrev, men man maa give forf. ret i, at ærkebispens initiativ til udfærdigelse af dette pavebrev tidsmæssigt svarer fortrinligt til tiden omkring vidissernes udfærdigelse, og at det »afgav et fortrinligt vaaben ikke alene mod en lille synder som Niels Hack, men ogsaa mod selve kongens dristige planer om en okkupation af Bornholm« (s. 61). Det er fra kyndig side blevet indvendt, at pavebrevet ikke tillagde ærkebispens øget myndighed, da han allerede forud besad baade ret til at sammenkalde et provinskoncil, og ret til at bandlyse for samme slags overgreb, og at *In Coena Domini*-bullen omtrent samtidig meddeltes til andre ærkebisper¹. Dette er rigtigt, men med understregning af, at det var ærkebispens, der udbad sig pavelig bemyndigelse i en speciel situation, faar pavebrevet en særlig vægt. Det er lidet troligt, at ærkebispens vilde tage et saadant skridt af hensyn til den »lille synder«; han maa have sigtet efter et vægtigt vaaben i en stor konflikt. Derimod kan man have sine tvivl om, hvorvidt det har været ærkebispens hensigt at »aabne« en kirkekamp med brevet. Bullen kunde fuldt saa vel bruges defensivt, som en tilkendegivelse af pavens standpunkt i sagen, før kongen skred til handling. Endnu paa denne tid var paven nemlig en politisk faktor, som konger og fyrster ikke undlod at regne med².

I den givne situation forekommer forf.s vurdering af dette pavebrevs vidnesbyrd mig følgelig ikke overdrevet. Hertil kommer, at det kun er paa baggrund af en saa alvorlig konflikt, at B.G.s klageskrift bliver forstaaelig, ikke blot som beretning, men ogsaa som levning (jfr. s. 71). Kun saaledes kan det forklares, at P.L. i kongens nærværelse paa herredagen i jan. 1501 kunde tillade sig at haane ærkebispens saa blodigt, og at ærkebispens holdt sig borte fra herredagen i okt. 1501 og i stedet sendte sit ejendommelige udtryksfulde og mangetonede brev.

Maa man saaledes godtage forf.s vigtigste tese om, at B.G.s konflikter udviklede sig til et mægtigt rigshistorisk anliggende, staar spørgsmaalet om en eventuel direkte forbindelse mellem hans konflikt med kongen og hans gamle skaanske mellemværender tilbage. Det staar fast, at rigshofmesteren under krisen i vinteren

¹ En afsvækkende vurdering ud fra disse synspunkter var fremført under forsvarshandlingen af universitetslektor N. Skyum-Nielsen i et meget instruktivt indlæg om denne bulles indhold og betydning.

² Jfr. Hemming Gads vurdering fra 1502 om pavens betydning i nordisk politik (Allen I, 294).

1500—01 har staaet paa kongens side, og at hans egen konflikt med ærkebisen ikke har været mindre udtalt end kongens. Derimod er kilderne for sprøde til at afgøre, om rigshofmesteren har spillet nogen rolle for modsætningsforholdet mellem konge og ærkebiskop¹, og det vilde være letsindigt at antage, at kong Hans i dette forhold har ladet sig lede længere af sin rigshofmester, end han selv ønskede. Det er ligeledes stadig et uløst problem, hvem der tog initiativet til det skarpe brud mellem ærkebiskop og rigshofmester, og hvornaar det fandt sted. Var det ærkebisen, da han underrettede kongen om det fordægtige Sølvesborggilde i fastelavn 1501? Eller var rigshofmesteren allerede forinden gaaet til angreb?

2. Paa baggrund af de konstaterede konflikter i 1501 er det lettere at tage standpunkt til spørgsmaalet om en politisk sammenhæng mellem kong Hans's brud med P.L. og hans udsoning og samvirke med B.G. Forf. har dokumenteret et meget snævert kronologisk samfald mellem de to forløb (s. 81—86). Rigshofmesterens position var stærkt svækket paa herredagen i København i okt. 1501, hvor hans unionspolitik led nederlag (jfr. nedenfor), mens ærkebispens anklage trods alt stadig hang som en trusel over ham. Kongens unaade er en kendsgerning i foraaet eller forsommeren 1502, klart bevidnet om ikke før saa ved hans mærkeligt nervøse brev til kongen af 13. juni 1502. Mellem disse to tidspunkter har kongens udsoning med ærkebisen fundet sted, højtideligt proklameret ved Kong Hans's storslaede donation til Lundekirken 17. april 1502, men givetvis indledet tidligere, muligvis straks efter aarsskiftet², og efter drabet paa P.L. er det politiske samarbejde mellem ærkebiskop og konge evident, ogsaa i processen om P.L.s gods.

Vanskeligere er det at følge kongens holdning under dette politiske systemskifte. Kilderne giver os ikke det mindste direkte glimt af kongens overvejelser i disse kritiske maaneder; vi er alene

¹ Naar forf. (s. 68) anfører, at »to smaaatræk, der svagt antyder kongens »forbindelse med ærkebispens fjender, er ikke meget at bygge paa«, kan man trygt slette ordet »meget«.

² Som anført af forf. (s. 84 n. 312) passer et brev fra ærkebisen til kongen, dateret 30. jan. 1512 (Missiver II nr. 265), fortrinligt ind i situationen i begyndelsen af aaret 1502. Forf. dokumenterer overbevisende, at det originale brev er forsynet med forkert aarstal, idet der i 1512 ikke levede nogen »her Laxman«, og P.L. i kong Hans's tid var den eneste der kunde betegnes saaledes. Men i sin tilbageholdenhed overfor usikre vidnesbyrd afstaar forf. fra at inddrage det i sin argumentation. — En undersøgelse af B.G.s hilse- og tiltaleformler i breve til kongen viser nøje overensstemmelse med et brev fra 1504 (Miss. II nr. 157), men afviger fra hans breve fra og med 1508.

henvist til at udlede hans bevæggrunde ud fra selve situationen. Under hensyn til den bristefærdige spænding med ærkebispens og den voksende mistro til P.L., der var vakt i anledning af Sølvborgmødet og øget ved Nyborg-mødet i sept. 1501, hvor rigsraaderne under P.L.s ledelse havde indledet en selvstændig politik, fremholder forf. med fuld ret, at kong Hans i efteråret 1501 »truedes af isolation« (s. 138). Paa herredagen i København i okt. 1501 mestrede kongen endnu situationen, men netop fordi han i særlig grad »beherskede den kunst at vente«, som forf. saa rigtigt anfører (s. 82), tog han endnu ikke parti; først i løbet af de kommende maaneder traf han sit valg. Efter situationen i det politiske forløb kan man — ogsaa uden direkte kildegrundlag — trygt regne med, at der er tale om et bevidst politisk systemskifte fra kongens side.

3. Om kongens bevæggrunde til skiftet er forf. heller ikke i tvivl. Han søger forklaringen i den divergerende unionspolitik, der havde udviklet sig til en magtkamp mellem kongen og rigshofmesteren, og hermed er vi ved forf.s tredje hovedtese. Denne er ikke saa fundamental for opfatteisen af spillet mellem de tre hovedpersoner, men afgørende for spørgsmaalet om, hvorvidt dette skal placeres centralt i tidens nordiske unionshistorie eller ikke. Indledningsvis skal jeg anføre, at jeg i og for sig anser unionsaspektet for berettiget, selv om jeg tvivler paa, at det er det eneste; men navnlig finder jeg, at dokumentationen paa dette punkt er langt svagere end ved de foregaaende. Trods al udvist forsigtighed tolker og vurderer forf. paa dette punkt det mer end spinkle kildemateriale ensidigt.

Det er vel nok rigtigt, at P.L. voksede op i et milieu, »som maa have lært ham at se nordisk politik under Axelsonnernes synsvinkel« (s. 30), men dette er ikke ensbetydende med, at han fortsatte denne linie. Et stærkere indicium er hans nære kontakt med det svenske unionspartis fører Arvid Trolle, skønt kilderne intet konkret meddeler om ensartede synspunkter. Naar forf. i denne sammenhæng anfører Lyckå-mødet i marts 1497, er det ganske rigtigt, at P.L. her giver Arvid Trolle tilsagn om, at unionens genoprettelse skal ske paa grundlag af Kalmar-recessen og den svenske adels ret til forlening med landets slotte, og det er ogsaa muligt, at P.L. her har optraadt uden kongeligt mandat (s. 38). Men forf. gør ikke opmærksom paa, at kong Hans i en proklamation til det svenske folk to maaneder senere lovede det samme med ikke svagere udtryk. Han vilde som svensk konge »lyde og høre rigens raads raad« og følge, hvad »Sveriges lov udviser«, samt »fuldt ud holde Kalmar recessen«¹. Dette møde er saaledes ikke

¹ Hvidtfeldt fol. 1016; Rydberg, Sverges Traktater III 453.

tilstrækkeligt til at begrunde en modsætning mellem kongens mere militære og rigshofmesterens mere diplomatiske unionspolitik, der endda karakteriseres som saa alvorlig, at den indeholdt »stof til alvorlig konflikt« (s. 42).

Naar det i samme forbindelse anses for »paafaldende« (s. 40), at P.L. afbrød sin deltagelse i det svenske krigstog 1497 ved Kalmar, og naar hans fraværelse ved kongens kroning i Stockholm i november kan opfattes som en eventuel »demonstration« (s. 41), bør det samtidig anføres, at begge forhold fuldt saa vel kan forklares ved hans embede som ved politisk modsætning. Efter gængs — og sikkert rigtig — opfattelse var rigshofmesterne jo netop »en slags stedfortræder« for kongen¹, saa det bliver ganske naturligt, at P.L. bliver i Danmark, mens kongen drager til Sverige. Derfor rummer det heller ikke nogen vægtig argumentation, at P.L. ikke fulgte kongen paa hans Sverigesrejser eller paa Ditmarskentoget i 1500, for den opfattelse, at han var »udelukket fra indflydelse paa udenrigspolitikken hovedspørgsmaal« (s. 67). Derimod er det mere rimeligt med forf. at lade kildernes tavshed tyde paa, at P.L.s indflydelse har været »særdeles begrænset«. Men selv om »intet tyder paa intimt samarbejde med kongen«, og selv om P.L. ved visse lejligheder »snarere synes at repræsentere raadet end kongen« (s. 41)², lader det sig ikke bevise, at aarsagen til et modsætningsforhold mellem de to udelukkende eller fortrinsvis skal søges i unionspolitikken.

Endnu mindre kan kongens brev til Hartvig Krummedige af 17. jan. 1501 tages til indtægt for denne opfattelse. Kongens ord om, at han ikke vil tage nogen dansk rigsraad med til Sverige, »hverken os elskelige her Laxmand eller andre«, hvad der ifølge forf. »lyder som en undskyldning« (s. 68) og opfattes som et »ganske betegnende« udtryk for P.L.s udelukkelse fra indflydelse paa unionspolitikken, skal i virkeligheden forstaas ganske anderledes. Ordene er nemlig en klar tilkendegivelse af, at kong Hans under sit ophold i Sverige efter de svenske raaders indbydelse vil overholde Kalmar-recessens bestemmelser. En sammenstilling af brevet med recessen viser dette tydeligt:

Kalmarrecessen § 32:

»Naar vi kommer i et rige fra det andet, da skal nogen af det riges raader, som vi kommer til, embedsmænd og hofsinder, møde os ved

Missiver I nr. 213:

». . . Og fik vi i aftes skrivelse og brev fra vort elsk. lige raad i Sverig, at de har tilskikket os elskelige hr. Arvid Trolle, ridder, og nogle andre,

¹ Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning, s. 43.

² Jfr. hermed, at P.L. tiltager sig titlen »Danmarks Riges Hofmester« (Will. Christensen ibid. s. 49).

landemærket og saa os følgagtig være ind i riget . . . og naar vi vil færdes af det rige, skal de følge os til landemærket igen*

som skal møde os ved landemærket og siden os op i landet til Stockholm følge og holde vore ord og andre ærinder, eftersom behov gøres, og derfor tage vi ingen af vort elskelige raad did ind med os, hverken os elskelige hr. Laxmand eller andre paa denne rejse*

Kongens formulering svarer nøje til forskrifterne for unionskongens optræden efter recessen, mens den ikke rummer den svageste antydning af modsætning eller uvilje, skønt — og det maa understreges — vi her befinder os næsten eet aar efter det fordægtige møde i Sølvborg. — Forf. har ikke løst gaaden omkring dette møde, men han har nøje indkredset det og sandsynliggjort, at der her etableredes en fronderende rigsraadsopposition under P.L.s ledelse, men ogsaa at kongen kun tøvende anerkendte dets betydning i løbet af 1501 (s. 84 ff. og 68).

Et hovedpunkt for tesen om modstridende unionspolitik udgør sammenligningen af det danske rigsraads breve af 6. sept. og 26. okt. 1501 henholdsvis fra Nyborg og København, det første uden, det sidste i kongens nærværelse. Nyborgbrevets tilbud om mægling mellem kongen og det svenske rigsraad karakteriserer forf. rigtig som »et fængslende og overbevisende vidnesbyrd om det danske raads tro paa sin ret og evne til at føre en selvstændig unionspolitik« (s. 78), og det skal ogsaa indrømmes, at en konsekvent gennemført mægling af det danske rigsraad paa det foreslaaede møde i Vadstena let kunde være blevet en gentagelse af Kalmar-mødet 1436 (s. 80). Derimod synes forf. ikke fuldtud at have forstaaet rigsraadets ændrede holdning ifølge brevet fra København. Det anføres (s. 80): »At brevet af 26. okt. er frugten af et politisk kompromis [mellem konge og raad], bekræftes af dets egen uklare, ja selvmodsigende karakter: raadet tilbyder forhandling, men overlader dog adressaterne initiativet; det hævder sin adkomst til at mægle, altsaa sin principielle uafhængighed, men udtaler samtidig sin uforbeholdne loyalitet over for monarken«, og forf. finder, at den udtalte troskabsforpligtelse overfor kongen »skurrer« stærkt mod Nyborg-brevets »frimodige ytring om mulige brøst hos vor 'kære naadige herre'«. Ved en nærmere analyse ud fra Kalmar-recessens tankegang forsvinder dog det uklare og selvmodsigende i det sidste brev og ligeledes disharmonien mellem de to breve, der blot repræsenterer to vidt forskellige situationer.

Fra Nyborg skrev raadet ud fra forestillingen om en opstaaet tvedragt mellem kong Hans og de svenske raader og tilbød under paaberaabelse af Kalmar-recessen (§ 10) sin uvildige mægling, og

samtidig indvarslede det de svenske kolleger til et møde, hvor udpegede danske raader skulde undersøge, om »brøsten« fandtes hos kongen eller dem. Til slut føjedes der manende til, at hvis de ikke efterkom det fremsatte tilbud, »da har vi at mærke, hvor brøsten findes«. Denne slutpassus, som forf. har ladet uomtalt, udgør det logiske forbindelsesled til næste brev. Ifølge dette har de danske raader, bl. a. af den unionsvenlige fløj af det svenske raad, faaet vished om, hvor skylden laa, og at det »ikke saa er, som I [de kongefjendske svenske raader] har skrevet.« Dermed var grundlaget for deres tilbudte mægling bortfaldet¹, og de maa nu holde sig til deres troskabsed til kongen. Derfor er der heller ikke nu tale om at tilbyde hverken »forhandling« eller »mægling«, men man kræver, at de svenske raader skal bekende deres retsstridige handlinger og søge udsoning med kongen. Hvis denne betingelse opfyldtes, lover de deres velvillige mellemkomst, hvis det begæredes². Dette betyder, at man ikke med forf. (s. 78 og 80) kan udelukke den *mulighed*, at da de danske raader var blevet klar over, at deres svenske kolleger ikke accepterede deres mæglingstilbud, var den situation indtraadt, som de allerede havde regnet med som en mulighed i slutordene fra Nyborg. Naar skylden, »brøsten«, evident laa hos de svenske raader, og disse ydermere »vilde orloge ind paa« kongen og hans medhjælpere, er de danske rigsraaders ændrede holdning forklarlig, ogsaa uden kongens mellemkomst.

Jeg vil gerne understrege ordet *mulighed*, for ogsaa efter min vurdering er det sandsynligst, at kongens nærværelse med vaabenmagt har været den væsentligste årsag til de danske raaders skærpede holdning — der jo tilmed er skarpere end efter forf.s tolkning.

Imidlertid er det vel sandsynligst, ifølge forf. en nærliggende mulighed, at Nyborg-brevet aldrig er kommet de svenske rigsraader i hænde. Det er i hvert fald paafaldende, at brevet, der alene er kendt gennem Hvidtfeldt, intet spor har sat sig, hverken i de fortsatte forhandlinger eller i de svenske arkiver. Hvidtfeldts kendskab til de svenske adressater³ tyder paa, at han har benyttet

¹ »I begærer og formaner os paa recessen; Gud give I havde ladet Eders tiltale blive bestaaende paa recessen og det møde, som blev aftalt i Stockholm. Havde da vor kære herre [kongen] ikke villet lade sig fundet tilbørlig, da vilde vi have gjort Eder fyldest, som vi burde at gøre vore medbrødre«.

² »Ville Gud give Eder den naade at bekende Eder selv mod vor kære naadige konge, og skrev I os da alvorligt til, 'tha tale wii gerne ther godh iblandh' . . . Vi raader Eder fuldkomment, at I besinde Eder vel og komme ikke disse riger i skade og fordærv. Begærer I vort raad eller taler I, at saadant fordærv maatte afstilles, da skriv os derom straks til, da vil vi gerne gøre det bedste os staaar at gøre deri . . .«

³ Jfr. Will. Christensens indledning til Miss. II nr. 132.

den originale udfærdigelse, og er dette tilfældet, styrkes sandsynligheden for kongens indgriben, idet det da snarest er ham, der har hindret dets afsendelse eller eventuelt ladet det opsnappe¹.

En kritisk granskning af kildeforholdet kan vist alene føre til den konklusion, at den første kilde, der utvetydigt dokumenterer, at P.L.s svenske politik har været i modstrid med kongens, er anklagen paa Sjællands landsting 29. juli 1502, der paastaar, at P.L. »med brev og bud havde oprejst Sveriges riges indbyggere« mod kong Hans og Danmark. Hvor langt tilbage i tiden denne modsætning har været akut, bliver følgende et spørgsmaal om sandsynlighedsvurdering.

Det maa i denne forbindelse anføres, at meget taler for, at unionspolitikken blot indgaar som et enkelt moment i en generel modsætning, der rummer hele problemet om balancen mellem kongens og rigsraadets myndighed (jfr. ovenfor s. 370). Kong Hans synes ikke paa noget punkt at have indrømmet embedet som rigshofmester større betydning, og det er karakteristisk, at han ikke udnævnte nogen til at efterfølge P.L. i embedet.

Selv om forf. saaledes ikke har kunnet dokumentere denne tredie tese, staar den dog fortsat som en frugtbar hypotese.

III.

Mens forf. ved behandlingen af den politiske krises opstaaen og forløb har arbejdet paa helt jomfruelig mark, er forholdet ganske anderledes ved behandlingen af P.L.s drab og domfældelse. Dette dramatiske tema har været flittigt behandlet gennem mere end hundrede aar, siden Kolderup-Rosenvinge og Molbech tog emnet op i 1840erne. Forf.s redegørelse for omstændighederne ved selve drabet er en mønstergyldig analyse, og der er kun grund til at komplimentere ham for hans maadeholdne konklusion: der findes indicier, men ikke bevis for kongens meddelagtighed, og i alle tilfælde kom drabet kongen yderst belejligt og blev konsekvent udnyttet af ham.

Forf.s udførlige analyse af den paafølgende ejendommelige proces betyder ogsaa uomtvistelige fremskridt i forhold til tidligere behandlinger, selv om mange gaader og uklarheder staar tilbage, og det bør regnes forf. til fortjeneste, at han ogsaa her

¹ Brevet synes for sent til, at Hvidtfeldt kan have kendt det gennem Arvid Trolles arkiv, se Erik Arup, En tabt Kilde hos Hvitfeldt (Hist. Tdskr. 8. r. I, 283—94). — Fremtidig Hvidtfeldt-forskning kan muligvis opspore hans kildes proveniens.

stadig antyder forskellige muligheder frem for at argumentere for en fast og entydig løsning.

Proces- og domsakter er altid en saare vanskelig kildeart, fordi proceduren ofte kræver, at kun visse sider af en helhed udtages og tilrettelægges som en retssag, mens hovedspørgsmaalet kan lades aldeles uomtalt, fordi det ikke egner sig til at blive procederet. Dette betyder, at forstaaelse af procedurens form og enkeltheder samt ikke mindst sagens retslige afgrænsning er overmaade vigtig for historikeren som grundlag for hans vurdering og placering af hele spørgsmaalet i det historiske forløb. Dette gælder generelt; i dette tilfælde kommer hertil visse gaadefulde særforhold og anomalier, der i høj grad komplicerer tolkningen af selve processen. Uden paa nogen maade at ville paastaa, at jeg er i stand til at opklare processens gaader, skal jeg i det følgende med udgangspunkt i forf.s udførlige redegørelse diskutere visse punkter og fremføre synspunkter, der forhaabentlig kan bidrage til en bedre forstaaelse.

Indledningsvis skal fremføres nogle bemærkninger om procedurens tilrettelæggelse og sagens rette forum. Forf. har fortjenstfuldt paavist B.G.s paafaldende store interesse for Laxmanddommen og (s. 92 f.) sandsynliggjort, at der fandt en drøftelse om anklage sted mellem ham og kongen og biskop Jens Beldenak under disses besøg i Lund i første halvdel af juli 1502. Men har ærkebispens her spillet nogen rolle for procedurens planlægning, har forf. i hvert fald ikke forklaret, hvorfor han siden stod kølig overfor landstingsdommen (s. 109), eftersom sagen dog i første omgang blev anlagt som en anklage for forræderi ved Sjællands landsting. Enten maa ærkebispens have skiftet sind, eller ogsaa maa han paa dette punkt have været uenig med de to andre.

S. 108 hævder forf., at begge domme, altsaa saavel landstingsdommen som herredagsdommen, var »formelt korrekte», mens det s. 93 anføres, at afgørelsen i sagen efter første landstingsmøde 29. juli 1502 »henvistes til sit rette forum, førstkommende herredag». Efter forf.s mening har Sjællands landsting altsaa ikke været den rette domstol; men hvorledes kan landstingsdommen da være formelt korrekt? I alle tilfælde burde det være pointeret, at den da var uden gyldighed, hvad den vitterlig maatte være efter kong Hans's haandfæstning, hvis § 11 kræver, at anklager mod adelige »rettes for rigens raad»¹. Med dette punkt berører vi et centralt

¹ Forf. kan her have henholdt sig til Stig Iuul, der fastslaar, at heller ikke landstingsdommen »indeholdt noget, der var i strid med gældende ret» (Fællig og Hovedlod s. 100). — Straks efter (s. 101) anfører Stig Iuul, at aarsagen til, at kongen anlagde den egentlige straffesag for landstinget,

spørgsmaal, nemlig forholdet mellem de to domstole og deres domme. Ifølge forf. og gængs opfattelse var det landstinget selv, der henviste sagen og afgørelsen til herredagen¹, og siden (s. 106) bør man »undres over, at den ældre forskning overhovedet ikke synes at have haft blik for det gaadefulde i, at rettergangen ikke des mindre fortsattes«, nemlig efter herredagsdommen. Vil man ikke anfægte landstingsdommens egen sagsfremstilling, men holder sig til dens ordlyd, er der imidlertid slet ikke tale om at landstinget *henviser* sagen eller afgørelsen til herredagen; det udskyder blot sin egen afgørelse i sagen, indtil herredagen har afgjort spørgsmaalet om, hvorvidt en saadan anklage kan medføre godsconfiskation eller ikke². Dette indeholder, at hvis man betragter processen ud fra det sjællandske landstings stadi, udgør den en absolut enhed. Den starter her i juli 1502 som en anklage for »avindskjold og forræderi« mod kongen, og den fortsættes og afsluttes sammesteds 26. april 1503 med nøjagtig samme anklage og paafølgende dom efter anklagen. I mellemtiden har det specielle konfiskationsproblem været henskudt til principiel afgørelse af herredagen. Set fra landstinget ligger det ejendommelige følgelig ikke i, at sagen efter herredagens behandling blev genoptaget, men i helt andre forhold, nemlig dels i at herredagen, i stedet for blot at besvare det stillede spørgsmaal principielt, i sin kendelse afsagde en reel konfiskations-

muligvis var den, at rigsraadet »ikke har ment sig kompetent til at afsige en straffedom«. Dette synspunkt uddybede prof. Stig Iuul i sin opposition, bl. a. under hensyn til det tidlige tidspunkt, idet herredagen kun sent og tovende inddrog straffesager under sig. Alligevel savner jeg en forklaring paa, hvordan haandfæstningens klare bestemmelse da skal forstaas, hvis den ikke medinddrager straffesager, og hvad der er sket mellem 1502 og 1525, hvor en tilsvarende straffesag behandlede for herredagen (Rosenvinge, Domme I nr. 27).

Senere tilføjelse: I sit fyldigere indlæg (nedenfor s. 382) begrundede Stig Iuul sin opfattelse med henvisning til den klarere formulering af rigsraadet som herremændenes værning efter Kr. II.s haandfæstning og til Eriks sjæll. lov II 50 om, at fredløshed skulde forfølges ved landstingene. Det forekommer mig dog ikke tilstrækkeligt til at indsnævre tolkningen af bestemmelsen i kong Hans's haandfæstning. Allerede i slutningen af 13. aarhundrede — om ikke før — var anklager mod herremænd for majestætsforbrydelse undraget landstinget og henlagt til worthelsnævn under hofferne, og den tylvtered, hvormed Oluf Stigsson Krognos rensede sig for Birger Gunnarsens beslægtede anklage for anslag mod kongen, aflagdes jo netop under rigsraadsmodet i København i oktober 1501 (se H. Bruun s. 74).

¹ Forf.s fremstilling er dog her lidt uklar. S. 93 skrives udtrykkeligt: »henvistes afgørelsen«, men samtidig opfattes dette udtryk som ensbetydende med den tidligere formulering: landstinget »udsatte sagen«.

² »... oc tha Sagen bleff her bestandende swaa lengæ, at Danmarkes Raad haaffde utoffuerwegt, om forgangne Her Powel Laxmantz Gotz foræ swaadane Sager oc Skyllinge kunde være forbruth eller oc æy«.

dom i den foreliggende sag, og dels i at landstinget alligevel — trods herredagens dom — tog konfiskationsspørgsmaalet op til prøvelse, men udelod det i dommen, der blev en ren fredlosheddom uden bimomenter. Den her fremførte formelle tolkning af landstingsdommen udelukker paa ingen maade, at landstinget ved at henskyde konfiskationsproblemet til herredagen, for det afgav sin kendelse, rent faktisk og bevidst unddrog sig ansvaret for at fælde dom i den intrikate sag, indtil det havde erfaret, hvilken part der var stærkest, kongen eller P.L.s tilhængere i rigsraadet.

Vi vender os herefter til herredagsdommen, der af mange grunde, herunder især dens politiske betydning og dens ejendommelige opbygning og formulering, har tiltrukket sig langt den største opmærksomhed, saavel i den nærmeste eftertid som sidenhen i al historisk forskning, denne afhandling inklusive. Paa adskillige punkter bliver vor opfattelse nu klarere; i forlængelse af Stig Juuls paavisning afvises den gamle opfattelse om romerretlig indflydelse, og i lys af den nyvundne erkendelse af den træder mangt og meget frem i relief. Alligevel er mange problemer stadig uløste, og paa et par punkter er jeg tilbøjelig til at tolke dommen anderledes end forf.

S. 96 anfører forf., at da ingen af P.L.s frænder havde ønsket at forsvare hans gerninger, overgik herredagen »til at behandle sagens realindhold, og anklagematerialet fremlagdes«. Spørger man saa om, hvad der er grundlaget for en saa præcis beskrivelse af denne del af proceduren, indrømmes det umiddelbart, at det »siges ikke«. Der kan imidlertid vanskeligt være andre præmisser for den end dommens tre gange gentagne »wii forfore«. Men hvilket indhold har ordet *forfare* i denne sammenhæng? Forf. er selv i tvivl; han betegner først ordet som »flertydigt« (s. 96), siden som »højest elliptisk« (s. 97). Men er det da tilladt uden nærmere undersøgelse af ordets betydning og anvendelse at lægge saa meget ind i det? Grundbetydningen af dette indlaante middelnedertyske ord synes nærmest at være det noget upræcise: faa (eller: skaffe sig) underretning om, bringe i erfaring, fx. gennem rygter som i det af forf. citerede privatbrev om Laxmandsagen¹ fra den ukendte Esbern Skriver til Mourids Nielsen Gyldenstjerne. Nu er der selvfølgelig intet i vejen for, at ordet kan have haft en mere konkret betydning i retsdokumenter, men efter min — ganske vist ikke udtømmende — undersøgelse af domme fra tiden er anven-

¹ Ordet forekommer to gange i brevet af 22. aug. 1502 (Miss. II nr. 143); foruden det af forf. anf. citat s. 93 det senere brugte udtryk: »ingen tidender kan jeg forfare ydermere«.

delsen af ordet enestaaende for denne dom¹; i alle andre finder man ord som »granske«, »overveje«, »bevise« o. lign., ogsaa i den ret analoge forræderidom af 1525 over den stævned, men udeblevne Niels Brahe til Vandaas, hvor der dog foruden paa anklagen procederedes paa anklagerens vidner². Jeg er derfor mest tilbøjelig til at opfatte dommens »vi forfore« som dækkende: »vi tog til efterretning« eller »vi hørte og accepterede« — efter sammenhængen eventuelt forstaaet saaledes, at det skete uden forudgaaende undersøgelse, alene i henhold til anklagens paastand. Hvis dette er tilfældet, bliver herredagens afgørelse ikke en dom paa grundlag af en realundersøgelse, men en kendelse efter anklagen, fordi ingen af P.L.s efterlevende frænder ønskede at træde ind i processen som modpart.

Mit andet forbehold angaar processens karakter. Det konkluderes, at Laxmand-sagen »førtes for herredagen som en civil proces, rigsraadsdommen gik ud paa erstatning, ikke paa straf« (s. 100). Dette citat skal aabenbart forstaaes saaledes, at sidste sætning begrunder den første; i hvert fald er kun den sidste dokumenteret. Ogsaa jeg kan tiltræde rigtigheden af Birger Gunnarsens samtidige kommentar om, at dommen »non est criminaliter sed ciuiliter«, saaledes som det nærmere er paavist af Stig Iuul, men jeg kan i denne specielle sag ikke godtage, at den første paastands rigtighed dermed er bevist. En nærmere analyse af dommen afslører nemlig, at domskendelsen ikke harmonerer med anklagen. Denne omfatter, blot mere specificeret, de samme beskyldninger for majestætsforbrydelse og forræderi som ved landstinget, og den efterfølges af kongens krav om straf herfor (»for hvilke sager vi kong Hans begærede lov og ret«). I de umiddelbare domspræmisses, der indledes med det besynderlige »tillidsvotum« til kongen (forf.s rammende udtryk s. 96), synes strafmomentet ogsaa accepteret (»det er uhørligt, at vi skulde tilstede og lide (dvs. taale), at saadanne gerninger skulde forblive upinte (dvs. ustraffede«). Alligevel kommer dommen til at lyde paa erstatning alene, ikke straf — eller om man vil: paa straf i form af erstatning — eller

¹ Henvisningerne fra ordregistrene i Samling af Kongens Rettertingsdomme 1595—1614 (udg. af V. A. Secher 1881—86) viser heller ikke tilsvarende anvendelse og betydning; i sammensætningen »granske og forfare« synes »forfare« at betyde: erkjendige sig gennem mundtlige vidnesbyrd eller udsagn.

² Rosenvinge, Domme I nr. 27. Efter vidneførsel og anklage hedder det »for saadanne aabenbare gerninger, som saa aabenbare er, at menig adel, aandelige og verdslige, klager derpaa og ikke behøver anderledes at bevises eller forklares, da er han med hals, liv og ære forfalden til . . . kong Frederik . . .«

politisk udtrykt: herredagen legaliserede kongens konfiskation under navn af erstatning. Den underlige gliden i aktstykket, fra anklagen over præmisserne til selve kendelsen, er i hvert fald umiskendelig, og netop ærkebispens lange kommentar til dommen i hans personlige afskrift vidner om, at dommens formulering ikke har været tilfældig.

Hvad enten man vil godtage denne tolkning eller ikke, er der dog ingen grund til med forf. (s. 100 og 108) at tro, at det sejrende parti skulde have været utilfreds med dommen. Ved sin kendelse om erstatning havde herredagen klart udtalt sig om det fundamentale konfiskationsspørgsmaal, som landstinget havde afæsket det, og sagen i sin helhed kunde derefter fortsættes og afsluttes i Ringsted. — Ogsaa i landstingsdommen kan man synes, at dommen svarer slet til anklagen. Sagen startes her paa spørgsmaalet om, hvorvidt kongens beslaglæggelse af P.L.s gods kunde oprettholdes eller ikke, og den genoptoges paa samme maade med en stævning af eventuelle arvinger, der vilde svare for P.L.s gerninger. Meldte der sig saadanne, »da maatte de nyde og beholde« P.L.s gods i løsøre og jordegods. Da ingen mødte, udbad anklageren sig »ret« for kongen paa grundlag af anklagen, og dommen gik alene ud paa fredløshed, mens der hverken hentydes til erstatning eller konfiskation. Her er misforholdet mellem anklage og kendelse dog kun tilsyneladende, idet konfiskation af ejendom var en direkte følge af fredløshedsdom, og fredløshed ogsaa kunde hjemles lovligt overfor afdøde¹. — En konsekvens af det foregaaende bliver ogsaa, at jeg ikke kan indse, at man med større ret kan tale om »straffesag anlagt mod en afdød« for Sjællands landsting (s. 107) end for herredagen.

Tilbage staar endnu spørgsmaalet om anklagens og dommenes retfærdighed. Om dommene konkluderer forf. (s. 108) klart og tydeligt: »Begge domme er saaledes formelt korrekte, sagligt uholdbare«. Personlig er jeg tilbøjelig til at konkludere modsat, dog med modifikation i begge henseender. Min tvivl om formaliteternes strikte iagttagelse er tidligere anfægtet ved min henvisning til haandfæstningen, der henviste en saadan sag til herredagen alene. Med hensyn til spørgsmaalet om saglighed skal jeg blot henvise til og understrege, at dommen synes afsagt efter anklagens paastand, da den ikke mødte indsigelse fra nogen modpart. Og hvad skal en domstol gøre, naar ingen bestrider en anklages rigtighed²? Et andet spørgsmaal er, om der var bund i kongens

¹ Stig Iuul, opus cit. s. 100 med tilslutning af Henry Bruun s. 107.

² Dette moment uddybet af prof. Stig Iuul i hans opposition; jfr. nedenfor s. 383 f.

anklage. Forf. har her med vægt tilbagevist Paludan-Müllers og andre senere forskeres argumentation for P.L.s skyld. Til gengæld kan han ikke selv frikendes for en tilbøjelighed til at vaske P.L. lovlig ren. Alene tredje og sidste anklagepunkt, der gaar ud paa, at P.L. skulde have kaldt kongen »en skadelig herre og konge«, finder han »tilsyneladende vel afhjemlet«, men det karakteriseres til gengæld som »reelt betydningsløst«. De to graverende anklager om, at rigshofmesteren skulde have »stemplet kong Hans paa« overfor det svenske raad og selvbestaltet og hemmeligt have forhandlet med de svenske oprørere, siges derimod at være »uden al støtte i samtidigt aktmateriale« og uforenelige med P.L.s unionspolitik (s. 105). En saa kategorisk frifindelsesdom forekommer det mig, at de i kilderne indeholdte præmisser umuligt kan bære. Jeg har vanskeligt ved at tro, at kongen stod aldeles uden konkret grundlag for anklagens ord om P.L.s hemmelige bud og eventuelle lønbreve til de svenske oprørere¹, og forf. tør jo endda ikke selv afvise hypotesen om et opsnappet brev (s. 104). Men er der hold i blot denne ene mulighed, betyder det ikke alene, at de svenske raadere senere edelige vidnesbyrd kan være »subjektivt sande« trods en objektiv modsat virkelighed, men ogsaa at disse eder mister al vidneværdi om anklagens berettigelse — selv for dem, der nægter at tro paa falske eder.

Der kan gisnes mangt og meget om indholdet af de fremsatte anklager og argumenteres endnu mere pro et contra om deres berettigelse. Efter min opfattelse er det aldeles umuligt at erhverve sig nogen fast begrundet opfattelse af disse forhold. Jeg mener, at vi maa lade vor vurdering bero paa et mere frit og vagt skøn ud fra situationen. Jeg vil gerne med forf. antage som Esbern Skriver, at der i denne sag var »fuldt lidet paa at staa« (s. 101), og at der ved en uvildig og uafhængig domstol ikke havde været grundlag for en saa fældende dom. Paa den anden side er det nærliggende at antage, at P.L. ogsaa efter herredagen i oktober 1501 paa egen haand fortsatte sin unionspolitik og opretholdt kontakt med de svenske rigsraader. Er det mon ikke disse fortsatte forligsforhandlinger uden kongens vidende og minde, som kong Hans efter hans død puster op til en anklage om majestætsfornærmelse og forræderi?

Vi ved intet med sikkerhed. Men hvordan man end vil tolke dommene og deres forhold til virkeligheden, kommer man næppe udenom, at dommen over den døde P.L. bør klassificeres som et

¹ Rigsraadsdommen: P.L. »havde sendt og skikket os kong Hans under øjne og til det argeste sit bud hemmeligt ind i Stockholm til vore fjender og utro undersaatte«; jfr. forf. s. 102.

fremragende eksempel paa en politisk dom. Jeg kan derfor fuldt ud tiltræde forf.s vurdering paa de væsentligste punkter; jeg er enig med ham i, at herredagsdommen maa være afsagt under pres, og at den »ikke var et sundt samfunds naturlige reaktion over for landssvig, men en snæver partigrupes magtmisbrug« (s. 105).

Som afdækningen af den politiske strid mellem de tre hovedpersoner har stillet det afsluttende P.L.-drama ind i et historisk betydningsfuldt perspektiv, saaledes dokumenterer den afsluttende proces nu dimensionerne i den forudgaaende politiske magtkamp.

IV.

Det er klart, at der ved en afhandling som den foreliggende, hvor et saa vanskeligt kildemateriale, ofte paa een gang perifert og fragmentarisk, forbindes i en ny og dristig tankebygning, vil kunne fremdrages mange andre punkter, som man kunde ønske at tage op til diskussion, herunder især vurderinger og synspunkter, som man gerne vilde have uddybet eller nøjere motiveret.

Skønt forf. er en god stilist, kan det i mange tilfælde være vanskeligt at gribe hans mening præcist. Han ynder at udtrykke sig med en vis sløring, der markerer det centrale, men samtidig dækker over flere muligheder eller tillader flere tolkninger. Det er en udtryksform, der i og for sig harmonerer udmærket med emnet og kilderne, hvor man baade sprogligt og sagligt synes at have tilsigtet at spille paa flere nuancer og muligheder, men det kan ikke nægtes, at man gang paa gang under efterprøvningen savner en konkret sproglig bestemmelse af kildernes tekst. Det er forf.s metode at underbygge sin fremstilling ved at indflette kildecitater i den, og oftest uden sproglig kommentar; det bliver saa læserens opgave at bygge bro og tolke identitet mellem kildens og forf.s formuleringer, og det kan undertiden være vanskeligt, ikke mindst fordi mange af de anvendte kilder er overmaade vanskelige at tolke i deres kontekst. Under ens filologiske granskning spørger man sig selv, om forf. har gjort sig tilsvarende overvejelser; for han synes ud fra sit store kendskab til tiden og sin intime indleven med dens personer at læse sine tekster intuitivt og umiddelbart paa samme maade som de samtidige. Gang paa gang kan man synes, at han negligerer andre muligheder eller undertiden røber fejl-opfattelse i detaljen, men man maa alligevel indrømme at hans fremstilling normalt rummer den rette eller sandsynligste tolkning af teksten og uddrager dens væsentlige indhold. Paa hvilken maade det nu end er sket, maa man anerkende ham som en baade omhyggelig og skarpsindig læser og tolker.

Forf.s kyndighed i dybden og i bredden og hans evne til at vurdere selvstændigt fornemmer man ikke mindst i konklusionen, som jeg finder ligesaa tankerig og inspirerende, som den er kort. Den er langt mere end et resumé eller en status. Her, hvor forf. ikke er bundet af den direkte dokumentation, føres traadene fra de foregaaende kapitler videre i nye og store perspektiver. Man glæder sig over hans fine afvejning af hovedpersonernes handlingsmotiver og vurderer hans varsomme ord om brydningen mellem stænderne. Men ogsaa her kan det være svært af antydningerne at gribe hans tanke nøjagtigt eller finde hans motiveringer. Tanken om Birger Gunnensen som forløber for en borgerlig politik lyder tiltalende, men man savner en nærmere motivering, især fordi forf. tilføjer: »om han saa end aldrig direkte har talt købstadinteressernes sag, hvad i øvrigt kildernes tavshed ingenlunde garanterer« (s. 139). Han synes altsaa ikke at bygge sin dom paa det privilegium, hvormed kong Hans i juli 1502, samtidig med at han udsonede sig med ærkebispens og doterede Lundekirken, gav de skaanske købstæder ret til at afholde aarlige forhandlingsmøder¹.

Naar man s. 89 har læst forf.s udtalelse om, at Poul Helgesens »bekendte lidenskabelige partiskhed her som næsten altid svækker tilliden til hans positive meddelelser«, kan man vanskeligt undlade at studse over, at hovedtesens afsluttende sammenfatning (i udtrykket »et systemskifte« i april 1502) sker i uforbeholden tilslutning til samme forfatters slutkarakteristik af kong Hans i Skibykrøniken (s. 139). Man spørger, om den første udtalelse blot dækker den hittidige forsknings opfattelse, mens forf. selv har en mere positiv mening om mulighederne for at udsondre det sande fra det partiske hos karmeliteren, saaledes at hans magtfulde skrifter fortjener en renaissance ogsaa indenfor kritisk historieforskning. Et og andet kunde tyde herpaa.

Noget meget væsentligt i konklusionen udgør de sammenfattende karakteristikker af de tre hovedpersoner, der i nøje harmoni med undersøgelsens resultater modificerer den gængse opfattelse. De forekommer mig ikke blot værdifulde som en kenders personlige vurdering, men ogsaa stort set træffende. Jeg er dog subjektiv uenig med forf., naar han mener, at hans revision betyder mindst for kongen, for jeg finder, at hans afhandling har ridset kong Hans's

¹ Privilegier, Resolutioner och Förordningar för Sveriges Städer I, utg. av Nils Herlitz 1927, nr. 363. Dette brev udstedtes i Malmö den 13. juli med Jens Andersen Beldenak som relator. Den 9. juli, samme dag som gavebrevet til domkirken, udstedtes i Lund en almindelig privilegiestadfæstelse for de skaanske købstæder, samme relator (ibid. nr. 362).

profil langt stærkere op end rigshofmesterens. Først og fremmest er dog Birger Gunnarsens fysiognomi blevet rigere udformet. Selv om et og andet moment vel nok skal tages op til revision¹, rummer det dog saa mange fine og skarpe iagttagelser og antydninger af indtrængende forstaaelse, at man ønsker dette portræt udvidet til en fuldstændig biografi. Dog, dette ønske maa ikke fortrænge et andet. Tidligere ved afhandlingen om »Abraham Brodersen« (Hist. Tidskr. 11. r. III) og nu ved dette arbejde har forf. indgaaende skildret den første og den sidste fase af det saa vigtige og interessante begreb, der kaldes »Adelsskandinavismen«, og hvis hele historie han saa fortjenstfuldt har ridset op i en artikel med denne titel (Nordisk Tidsskrift 1951; jfr. hans artikel Union og Ærkebiskop *ibid.* 1957). Vi saa gerne dette lille rids erstattet af en fyldig monografi fra hans pen.

Aksel E. Christensen.

Nogle bemærkninger om dommene over Poul Laxmand.

Redegørelsen for den sag, som efter Poul Laxmands død blev rejst imod ham, indtager — som man kunne vente — en central plads i dr. Henry Bruuns afhandling. I denne sag konfronteredes de to personer, hvis indbyrdes forhold er bogens hovedtema, paa afgørende maade, selv om det ikke var rigsraadet med dets præsident Birger Gunnarsen, som hæftede landsforrædernes navn paa den afdøde rigshofmester. Hovedanklagen: ved brev og bud at have sat opstanden i Sverige imod kong Hans i gang, var imidlertid den samme for rigsraadet og Sjællandsfarlandsting, og begge domstole ansaa anklagen for bevist.

Siden Poul Helgesen i 1524 betegnede rigsraadsdommen som en »iniqua sententia«, aftvunget rigsraadet ved vold og trusler, har historikerne diskuteret denne dom, og selv om flertallet har anset dommen for urigtig, er der dog ogsaa dem, som ikke har villet bryde staven over Poul Laxmands dommere. Det er derfor baade nærliggende og fortjenstfuldt, at forfatteren har taget den opgave op til bunds at undersøge de to domme og deres indbyrdes forhold.

¹ I sin opposition fremdrog universitetslektor N. Skyum-Nielsen, at B.G.s personlige »haandeksemplar« af kong Hans's haandfæstning (AM. 4to nr. 23) har marginalnoter, der rummer en alvorlig trusel mod forf.s opfattelse af ærkebispens holdning under forhandlingerne om kong Christian II.s haandfæstning (s. 132 f.), og som i alle tilfælde kræver en ny og dybtgaaende undersøgelse.